

RAŠYMAS APIE HOLOKAUSTĄ IR ISTORINĖ LIETUVIŲ ATMINTIS

(LIETUVOS ŽYDŲ ŽUDYNIŲ BYLA: DOKUMENTŲ IR
STRAIPSNIŲ RINKINYS. SUDARĖ ALFONSAS EIDINTAS.
VILNIAUS UNIVERSITETAS, TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR
POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS.
VILNIUS: VAGA, 2001. 823 PSL.)

Hektoras Vitkus

Siekiantis pažinti istorinį šiuolaikinių lietuvių ir žydų santykių kontekstą, neabejotinai susidurs su istorinę lietuvių atmintį ženkliai koreguojančia Holokausto Lietuvoje problematika. Suprantama, politines, socialines, ekonomines ir kultūrinės Holokausto Lietuvoje prielaidas bei pasekmes aktualizuojančių studijų gausėjimą neabejotinai reikėtų vertinti pozityviu, įsisenėjusių kiekybinį ir kokybinį analogiškų leidinių trūkumą kompensuojančiu istoriografiniu judesiu, kuris leidžia išvelgti nūdien ryškėjančius anksčiau identifiukuotos „distancijos tarp mokslinio kalbėjimo ir kasdienės-buitinės sąmonės“¹, o tiksliau – temiška diferencijuojamų leidinių „neskaitymo“ problemos², metmenis: mokslinių interesų kompetencija ilgainiui apleido istoriografinę Holokausto istorijos Lietuvoje populiarinimo (kartu „universalizuojančios“ įtakos buitiniam istorinės lietuvių atminties lygmeniui) sritį. Išties, besidomintis bendra Holokausto Lietuvoje istorija jaučia Holokausto Lietuvoje problematiką (o ypač ją aktualizuojančias istoriografines kontroversijas) populiariai nušviečiančios literatūros stygių, kuris, teigtina, užtikrina rigidišką tradicionalistinių kognityvinių įpročių egzistenciją tiek oficialiose, tiek ir latentinėse istorinės lietuvių atminties konfigūracijose.

Minėtosios priežastys inspiravo pateikti porą trumpų pastabų (besidominčiam bendra lietuvių ir žydų santykių istorijos tematika priminsiančių, o tikėtina ir paskatinsiančių pakartotinai atversti *Lietuvos žydų žudynių bylą*), tiesa, nusistovėjusius analogiškų leidinių aptarimo riboženklus peržengusiu rakursu, būtent: kritinis žvilgsnis nebuvo fokusuojamas į aptariamajame *dokumentų ir straipsnių* rinkinyje pasitaikiusius nesklandumus³, o siekė identifikuoti ir trumpai aptarti ankstesniuose komentaruose jau išryškintą metodinę leidinio kokybę, tačiau mažiau akcentuojant jo aktualumą, besidominčiam bendromis Holokausto patirties kontroversijomis istorinėje lietuvių atmintyje. Išties ant rimtos (paprasto skaitytojo požiūriu) studijos ir kompendiuminės (pretenzingo specialisto vertinimu) dokumentų ir straipsnių sankaupos viename leidinyje ribos balansuojantis, platų diskusinį lauką atvėręs *Lietuvos žydų žudynių bylos* turinys, galėtų patenkinti „oficizines“ populiarinamų rakursų ambicijas, taip bent iš dalies užpildydamas (taip pat įvertinant nesudėtingą aptariamo leidinio raiškos stilių) minėtą mokslinio kalbėjimo – Holokausto Lietuvoje istorijos rašymo ir buitinio istorinės lietuvių atminties atotrūkio properšą.

Pirmoji pastaba. Jau pati 2001 m. skaitytojų opinijai pateiktos *Lietuvos žydų žudynių bylos* idėja (išreiškusi aktualios straipsnių ir pasisakymų „išsibarstymo“ įvairiuose leidiniuose problemos⁴ išsprendimo leitmotyvą, stengiantis „apimti svarbiausius lietuvių kalba spaudoje paskelbtus darbus, kurie skirti šiuolaikiniams lietuvių ir žydų santykių klausimams ir tiesiogiai ar netiesiogiai liečia holokaustą Lietuvoje“⁵, siekiant atskleisti moralinių ir politinių Holokausto Lietuvoje pasekmių apmąstymo bei suvokimo raidą lietuvių visuomenėje), taip pat nurodytas leidinio adresatas (pirmiausia studentai, mokytojai, visuomenė – visi, besidomintys Lietuvos žydų – litvakų istorija⁶) inspiruoja aptariamą dokumentų ir straipsnių rinkinį vertinti bendrus

interpretacinės Holokausto Lietuvoje istorijos patirties bruožus nušvietusia iniciatyva. Tiesa, aktualizuojamoje problematikoje nusimanantis *Lietuvos žydų žudynių bylos* skaitytojas pastebės, kad tiek leidinio sudarytojas, tiek jo sutelktas plačios mokslinės kompetencijos autoritetų būrys nepasižymi teorinių įžvalgų bei metodologinių rekomendacijų novatoriškumu. Tad ir kai kurie struktūriniai *Lietuvos žydų žudynių bylos* segmentai (pavyzdžiui, „įvadinis“ aptariamo dokumentų ir straipsnių rinkinio diskursas sudaro keturias dalis ir apima beveik 300 puslapių, publicistinės sudarytojo ambicijos iš pirmo žvilgsnio galėtų būti įvertintos analogiškiems leidiniams subordinuojamų apžvalginio komentaro ribų peržengimu) galėtų būti traktuojami skaitytojo padėti (leidinyje pateiktos dokumentinės ir publicistinės medžiagos supratimą) lengvinančių naratyvinių bei kompozicinių sprendimų reikšme.

Todėl skaitytojas pozityviai įvertins „įvadinę“ sudarytojo iniciatyvą, atskleidusią Holokausto percepcijos tiek oficialiame, tiek ir vidujiniame istorinės lietuvių atminties lygmenyse kovariantiškumą sąlygojusius politinius, socialinius, ekonominius bei kultūrinius veiksmus, pasitelkiant užsienio ir lietuviškoje istoriografijoje jau aprobuotą Holokausto refleksijos (*aukų, vykdytojų ir stebėtojų*) ypatybių įvairialypėse kolektyvinės atminties konfigūracijose identifikavimo modelį. Meistriškas manipuliavimas šio epistemologinio „įrankio“ galimybėmis *Lietuvos žydų žudynių byloje* išties konceptualiai perteikia interpretacinės Holokausto istorijos Lietuvoje trajektorijas (dažniausiai ženklinančias transformacines vadinamosios „genocidų simetrijos“ teorijos išraiškas), leidžiančias skaitytojui pasvarstyti jau ne apie „reliatyvią“, o apie objektyvią istorinės Holokausto Lietuvoje atminties evoliuciją.

Todėl *Lietuvos žydų žudynių bylos* skaitytojas atkreips dėmesį į lietuviškajame Holokausto rašymo lauke ilgainiui išryškėjusį paradoksą: istoriografinis manipuliavimas konceptualiomis vadinamosios genocidų „simetrijos“ klišėmis modernėjantiems tyrinėjimams sudarė galimybes atskleisti asimetrines abiejų genocidų Lietuvoje charakteristikas (todėl aptariamoji knyga suteikia puikią progą susipažinti su bendromis „integracinėmis“ ar „dezintegracinėmis“ minėtosios koncepcijos evolucionavimo apraiškomis), galinčias palengvinti analogiškų istorinės atminties elementų demaskavimą šiandieninėse, oficialią bei latentinę istorinės Holokausto atminties klostes reprezentuojančiose, implikacijose.

Antroji pastaba. Svarbu atskleisti ir kitą, įvairioms skaitytojų kategorijoms galintį imponuoti *Lietuvos žydų žudynių bylos* momentą. Permanentiškai *Lietuvos žydų žudynių byloje* jaučiamą konjunkcinį istorinės lietuvių atminties *versus* kolektyvinės atsakomybės motyvą⁷ vertėtų traktuoti ne tiek lietuvių tautos kaip „kančių“ istorijos monolitą „sprogdančio“, kiek empatines (Holokausto istorijos Lietuvoje populiaraus nušvietimo atžvilgiu) nuostatas inspiruojančio kognityvinio impulso reikšme. Šiuo požiūriu, aptariamame leidinyje perteikta gausi faktografinė medžiaga, o ypač joje pasitaikę (besidominčiam konkrečiais kontroversiniais lietuviškosios istoriografijos bruožais tai svarbus *Lietuvių žydų žudynių byloje* atsiskleidžiantis momentas, leidžiantis knygos „kolektyvo“ klaidas visų pirma įvertinti kaip istorinės lietuvių atminties klaidas reprezentuojančias nuostatas) faktologiniai netikslumai suponuoja skaitytojui empirišką savųjų istorinės patirties iliuzijų revizavimo galimybę, padėsiančią išvengti inertiško angažavimosi istoriografinės kontroversijos sąlygojusių problemų (laikomų tyrinėjimų objektais) atžvilgiu. Juo labiau, disputo (išryškinusio koreliacines sovietinei, išeiviškajai bei šiandieninei lietuvių istoriografijai charakteringų paradigmų bendrybes ir skirtybes) principu išplėtotą *Lietuvos žydų žudynių bylos* įžvalgų sistema išreiškia diskusijos su oficialiu istorinės lietuvių atminties lygmeniu ambicijas⁸, zonuojančias dabartinių viešosios nuomonės diskursų nuostatas bei pretenduojančias identifikuoti preliminarūs istorinės lietuvių atminties vystymosi, o sykiu Holokausto rašymo Lietuvoje vektorius. Suprantama, tokia iniciatyva, nors ir nepajėgia pateikti konstruktyvaus vaizdo, vis dėlto atskleidžia Holokausto Lietuvoje istorijos populiarinimui svarbiausius – teminius bei poleminius – mazgus, užčiuopiančius Holokausto ir istorinės lietuvių atminties sąveikos silpnumo priešastis, taip pat tradiciniuose lietuvių istorinės sąmonės kloduose vyraujančių „herojinės“

lietuvių tautos istorijos vaizdinių ir diferencijuojamo Holokausto rašymo (jį reprezentuojančių istorijos darbų) nesutapimus. Šis probleminis *Lietuvių žydų žudynių bylos* lankstumas, neabejotinai sąlygojęs teminį leidinyje pateiktos medžiagos daugialypiškumą, išties imponuoja įvairių kategorijų skaitytojams.

Reziumuojant diskurse išsakytas mintis, galima pateikti trečiąją, rekomendacinio pobūdžio, pastabą: jaučiantieji kolektyvinės lietuvių atminties marginalijų revizijos ambicijas (šiandieninio „oficiozinio“ diferencijavimosi lauke minėtosios tendencijos, teigtina neišvengiamos) pirmiausia turėtų imtis savojoje istorinėje atmintyje žiojėjančių žaizdų „diagnozavimo“ bei „gydymo“, kas neįmanoma be (aptartuoju požiūriu atsiskleidžiančios) metodinės *Lietuvos žydų žudynių bylos* reikšmės įvertinimo.

¹ Aleksandravičius E. *Praeitis, istorija ir istorikai*. Vilnius: Vaga, 2000. P. 242.

² Tikslumo dėlei būtina pažymėti, kad su analogiškais istorinės „įveikos“ problemomis susiduria ir užsienio istoriografinės iniciatyvos (žr.: Krzeminski A. Die schwierige deutsch-polnische Vergangenheitspolitik. *Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament: Aus Politik und Zeitgeschichte*. 29. September 2003. S. 3 – 5; Frevert U. *Geschichtsvergessenheit und Geschichtsversessenheit revisited: das jüngste Erinnerungsboom in der Kritik* // Ten pat. S. 6 – 13; Leo A. *Keine gemeinsame Erinnerung: Geschichtsbewusstsein in Ost und West* // Ten pat. S. 27 – 32).

³ *Lietuvos žydų žudynių byloje* pasitaikiusius faktografinius ir faktologinius netikslumus, dokumentinės medžiagos, publikuotų tekstų komponavimo, raiškos, stiliaus bei korekcinius nesklaidumus išties detalai atskleidė kiti kritiniai komentarai (žr.: Brandišauskas V. *Lietuvos žydų žudynės lietuvių ir žydų santykių kontekste (Lietuvos žydų žudynių byla: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*. Sudarė Alfonsas Eidintas. Vilnius, 2001. 823 p.) // *Genocidas ir Rezistencija*. 2001 1 (11). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (toliau – LGGRTC). P. 166–172; Leizerowitz R. *Lietuvos žydų žudynių byla. Dokumentų ir straipsnių rinkinys*. (Massenmord an den litauischen Juden. Ausgewählte Dokumente und Artikel), Hrsg. v. Alfonsas Eidintas. Vilnius: Vaga, 2001. 823 S., Abbildungen); Stankevičius R. *Lietuvos žydų žudynių byla: Alfonso Eidinto versija. Kultūros barai*, 2001. Nr. 10 (443). P. 86–90). Todėl plėtojamas diskursas, įvertindamas aptariamąjį leidinį ne mokslinės studijos, o metodinės priemonės reikšme, nesiems pakartotinos jos trūkumų „registracijos“. Juo labiau 2002-aisiais pasirodžiusi visavertė mokslinė A. Eidinto studija *Lietuviai, žydai ir Holokaustas* kompensavo daugelį faktografinių bei faktologinių *Lietuvos žydų žudynių bylos* netikslumų ir trūkumų (kaip antai, minėtoje A. Eidinto studijoje pateikti 1-asis („SS brigadenfiurerio F. W. Stahleckerio raportas apie operatyvinės grupės A veiklą Lietuvoje ir Latvijoje iki 1941 m. spalio 1 d.“) bei 3-iasis („Knygų, skirtų Lietuvos žydų istorijai, kultūrai ir Holokaustui, leidyba Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo“) priedai) (žr.: Eidintas A. *Žydai, lietuviai ir Holokaustas*. Vilnius: Vaga, 2002. P. 430 – 448, 460 – 463).

⁴ *Lietuvos žydų žudynių byla: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*. Sudarė Alfonsas Eidintas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas. Vilnius: Vaga, 2001. P. 15.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat.

⁷ Žr.: Venclova T. *Žydai ir lietuviai. Lietuvos žydų žudynių byla: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*. Sudarė Alfonsas Eidintas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas. Vilnius: Vaga, 2001. P. 403 – 410; Žuvintas A. *Lietuviai ir žydai (Atviras laiškas Tomui Venclovai)*. Ten pat. P. 411 – 415; Venclova T. *Atsakymas A. Žuvintui*. Ten pat. P. 416 – 421; Terleckas A. *Dar kartą apie žydus ir lietuvius*. Ten pat. P. 422 – 429; Mikelinckas J. *Teisė likti nesuprastam, arba Mes ir jie, jie ir mes*. Ten pat. P. 527 – 586; Astaška A. *Kaltės neįmanoma pagražinti*. Ten pat. P. 588 – 596; Žemelis H. *Juodasis Lietuvos istorijos lapas*. Ten pat. P. 597 – 601.

⁸ Plačiau žr.: Veisaitė I. *Lietuvių-žydų dialogas jau yra prasidėjęs. Lietuvos žydų žudynių byla: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*. Sudarė Alfonsas Eidintas. Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas. Vilnius: Vaga, 2001. P. 653 – 665; Truska L. *Ir atleisk mums mūsų tėvų ir senelių nuodėmes*. Ten pat. P. 666 – 681; Stankevičius R. *Dar kartą apie mūsų nuodėmes*. Ten pat. P. 682 – 687; Donskis L. *Ar įmanomas lietuvių ir žydų dialogas*. Ten pat. P. 699 – 706; Atamukas S. *Kiekvienas žmogus turi pasodinti medį*. Ten pat. P. 707 – 727.